

Dr. Anton Polšak, Zavod RS za šolstvo
anton.polsak@zrss.si

Planica in Tamar

Naša najbolj zahodna alpska dolina v Julijskih Alpah je Planica. Včasih slišimo ali vidimo, da se uporabljata imeni Planica in Tamar, pri čemer se pozablja, da se zgornji del doline imenuje po ograjenem prostoru (staji) za živali Tamar. Zaradi tega nekateri govorijo tudi o dolini z dvema imenom (Peršolja, 2015), v resnici pa je Tamar ime le za njen zgornji del. Dolina je lep, če že ne kar »šolski« primer ledeniško preoblikovane doline. Je možni cilj tudi šolskih ekskurzij zlasti zaradi svetovno znanih smučarskih skakalnic, pa tudi zaradi geomorfoloških in botaničnih posebnosti, konec koncev pa je po desni strani planiške doline od l. 2014 urejena tudi učna pot z informativnimi tablam (Triglavski narodni park, b. d.), ki prikazuje glavne geomorfološke,

botanične in tudi gospodarske (nekdanj ovčarska staja in pašnik, sedaj zimski in letoletni turistični obisk) posebnosti.

Na zahodu dolino Planico najprej omejuje gorska skupina Ponc, na jugu najvišji Jalovec (2645 m), na jugovzhodu gorska skupina Travnika in Mojstrovk, na vzhodu in severovzhodu pa nekoliko nižje gore z najvišjim Ciprnikom (1747 m) (slika 1). Zgornji del doline (Tamar) se konča v Malem kotu pod Jalovcem (Slika 2). Svetovno poznana je Planica s smučarskimi skakalnicami in tekmami svetovnega pokala v skokih (Slika 1).

Gore na vzhodni strani doline so iz masivnega in skladovitega apnenca in dolomita karnijske starosti (okr. 230 milj. let), na zahodni strani pa ta kamnina višje v gorah pride v apnenec in dolomit karnijsko-norijske starosti (okr. 230–

Slika 1: Spodnji del Planice s smučarskimi skakalnicami. Na desni Ponce, na levi Ciprnik in Visoka peč ter v ozadju greben Mojstrovk, Travnika in Šite.

Foto: Anton Polšak, 2023

Slika 2: Zgornji del doline (Tamar) z znamenitim Jalovcem v ozadju.

Foto: Anton Polšak, 2023

210 milj. let), še višje pa v skladovit dachsteinski apnenec (med ok. 220 in 200 milj. let), ki ga n naših Julijskih Alpah ne manjka. Seveda bi bilo iz takšnih kamnin tudi dolinsko dno, vendar je zaradi poledenitve dno po sredini zapolnjeno s talnomorenskim gradivom nekdanjega Planiškega ledenika, ki ga z vzhodne in zahodne strani prekrivajo še melišča. Po delitvi melišč na podstenske in podžlebone¹, je podstenskih več na zahodni strani dolin, podžlebnih pa na vzhodni. To je posledica različne geološke zgradbe, saj je na dolomitu več žlebov (Gams, 1992). Melišča imajo nagib nekako med 25° in 40° (Blatnik in Repe, 2012) in so iz sortiranega prepererelega gradiva (pri podstenskih so večji kosi gradiva nižje, višje pa manjši, pri vršajskih, če gre za transport z vodo, pa je lahko tudi obratno).

Tako dolina nima povsem »brezhibnega« U ledeniškega prereza, ampak je v dnu omenjena morenska grbina, visoka 20 do 30 m (slika 3). Prav tako je posledica poledenitve več prečnih nasipov morenskega gradiva (čelnih moren), ki ga je za seboj pustil Planiški ledenik ob svojem umikanju. Na teh mestih so nastali vzponi, če gremo po makadamski cesti proti domu planincev v Tamarju. Za temi morenskimi nasipi so kotanje, ki jim tukaj pravijo zelje ali zeljci – niti ne tako nenavadno ime, če se spomnimo, da imajo razširjeni deli poključke soteske npr. ime vrtci (Kunaver, 2010). Zelje se imenuje

tudi največja planina pod izvirom Nadiže, ki zavzema vso dolinsko dno, saj se talna morena konča na višini 1081 m (Peršolja, 2015). Poleg omenjene talne morene, ki se vleče podolgem po sredini dolinskega dna, je višje pod pobočji še več ostankov breče in konglomerata iz obdobja starejših poledenitev oz. medledenih obdobja. Takrat so tekoče vode ob robu ledenika odlagale prod in grušč, ki se je kasneje sprijel v brečo in konglomerat (Melik, 1955).

Slika 3: Pogled iz zgornjega dela Tamarja v dolino Planice. V ozadju je lepo vidna grbina talne morene.

Foto: Anton Polšak, 2023

¹ Delitev je še več; Kladnik (1981) je razdelil melišča na podstenska, kaminsko-vršajska, žlebovno-vršajska in na podtip hudourniških vršajev.

Slika 4: Na približno polovici učne poti naletimo na območje balvanov, ki so jim pripisali obdobje izpred 14.000 let, torej najnovejšo poledenitev.

Foto: Anton Polšak

V zgornjem delu doline (Tamarju) so nekdanj pasli ovce rateški kmetje. Tamar je namreč ime za živinsko (ovčjo) ogrado. Sirarna je lepo vidna na slikah 5 in 6. Po (delni) opustitvi planinske paše so sirarno spremenili v planinsko koč².

² V Tamarju so prvo koč (zavetišče pod Zeljem) leta 1899 zgradili pod vodstvom rateškega župnika Josipa Lavtižarja in gospodarskega odbora agrarne skupnosti pod okriljem Radovljiške podružnice SDP pod izviro Nadiže in jo odprli 3. septembra 1899. Koča je v zimi 1903/1904 podrl snežni plaz s Ponca. Rateško-planiška podružnica SPD je 15. novembra 1936 najela od agrarne skupnosti sedanjo pastirsko-planinsko koč Tamar in jo preuredila za potrebe planincev (Kamra, 2014). Zraven koč so postavili meteorološko postajo. Po drugi svetovni vojni je bila koč v slabem stanju. Do l. 1957 jo je upravljalo PD Rateče, do l. 1965 Akademsko planinsko društvo iz Ljubljane nato pa PD Medvode. L. 1957 so v koč napeljali vodo in telefon, l. 1968 pa še elektriko. Dom so večkrat obnavljali, temeljito zlasti l. 1984. Po zaključku denacionalizacije je dom. l. 2013 prešel dom po 77 letih ponovno pod okrilje Agrarne skupnosti Rateče Planica (Planinska zveza Slovenije, 2023).

Slika 5: Skupni pašnik rateških kmetov, imenovan Zelje. Na sliki sirarna okrog l. 1920.

Vir: Planinska zbirka razglednic, Slovenski planinski muzej – Gornjesavski muzej Jesenice.

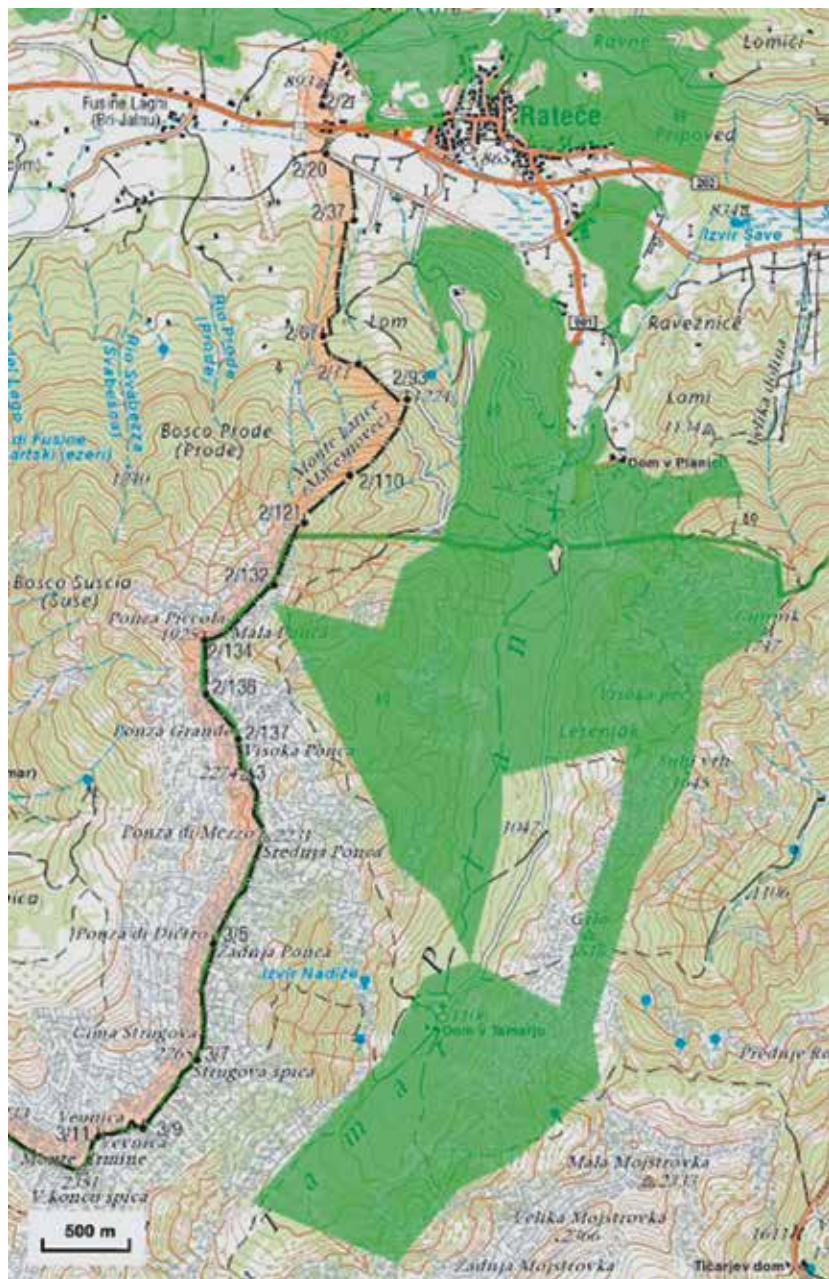
Slika 6: Sirarna v Tamarju okrog l. 1935.

Vir: Razglednice Slovanske knjižnice. Mestna knjižnica Ljubljana – Slovanska knjižnica.

Slika 7: Planinski dom v Tamarju v začetku junija 1990

Foto: Anton Polšak

Slika 8: Nekdaj je velik del doline zavzemala skupna vaška (srenjska) zemlja rateških kmetov, ki je segala visoko pod Ciprnik, Mojstrovke in Ponca (zeleno). Danes je večina doline (brez Nordijskega centra in skakalnic) na območju Triglavskega narodnega parka (temno zelena črta).

Avtor: Anton Polšak, vir podatkov: MAPIRE, The Historical Map Portal, <http://mapire.eu/en/> in Geopedia, http://www.geopedia.si/lite.jsp#T105_x499072_y112072_s9_b4

Prsti v dolinah so večinoma profila A-C z variantami Ah-C-R, Ah-AC-C in podobno. Prst je sorazmerno plitva, Ah horizont je le na najdebelejši preperini debel do 25 cm. Obdelovanje onemogočajo tudi balvani in drugo skalno gradivo. Še bolj skromna je manj razvita prst na meliščih (litosol). Z jelovo-bukovim gozdom je porasla zlasti talna morena, zaraščajo se tudi najprej spodnji del melišč, vendar počasneje. Tako na meliščih nastanejo različna območja z različnimi rastlinskimi vrstami oz. združbami (Blatnik in Repe, 2012). Na odprtih površinah se najprej razširijo t. i. pionirske rastline, za katere je v alpskem območju značilna mdr. alpska velesa (*Dryas octopetala*), ki je pogosta tudi na travniških, pa seveda mnoge

druge. V juniju bomo v dolini našli npr. še vrsto mrčaiice (*Globularia*), klinčka (*Dianthus*), drobno dvolistno senčnico (*Maianthemum bifolium*), navadno mastnico (*Pinguicula vulgaris*), glavičasti repuš (*Phyteuma orbiculare*), alpski šetrajnik (*Acinos alpinus*), vrsto ranjaka (*Anthyllus*), košeničnice (*Genista*), vrsto lanu (*Linum*), rdeči slizek (*Silene dioica*), alpski planinšček (*Homogyne alpina*), velecvetno orlico (*Aquilegia nigricans*), planinski srobot (*Clematis alpina*), mesnordeči dimek (*Crepis slovenica*) in mnoge druge. Seveda je rastlinstvo v dnu doline drugačno kot na meliščih ali višjih pobočjih, kar je odraz rastiščnih razmer tako zaradi podnebja (količine padavin, temperature), kot površja (strmina) in same debeline ter lastnosti prsti.

Slika 9: Alpska velesa (*Dryas octopetala*)

Slika 10: Dlakovi sleč (*Rhododendron hirsutum*)

Slika 11: Glavičasti repuš (*Phyteuma orbiculare*)

Foto: Anton Polšak

Slika 12: Alpski šetrajnik (*Acinos alpinus*)

Slika 13: Mesnordeči dimek (*Crepis slovenica*)

Foto: Anton Polšak

Posebnost Tamarja je tudi izvir Nadiže. Voda izvira na zahodni strani Tamarja na nadmorski višini okrog 1130 m, kar je približno 130 m nad dolino. Izvir je na stiku apnenca in dolomita in tipičen kraški izvir. Do izvira se lahko vzpremo po levem bregu Nadiže oz. po desni strani, gledano iz doline. Voda je zajeta tudi za rateški vodovod. Malo pod izvirom je 10 ali 12 visok slap, nato pa voda pada preko skal (šumelišče ali skakavci) v dolino, nakar se slej ko prej izgubi v produ, na dan pa pride pri Zelencih. Zaradi tega imajo nekateri Nadižo tudi za izvir Save Dolinke, kar je napačno ali vsaj netočno, saj Zelenci zbirajo tudi drugo vodo, ne samo iz Nadiže.

Slika 14: Izvir Nadiže

Foto: Anton Polšak

Slika 15: Pogled od izvira Nadiže v dolino

Foto: Anton Polšak

Slika 16: Slap Črne vode

Foto: Anton Polšak

Drug znan slap je slap Črne vode, ki pa je okrog 800 m južno od planinskega doma v dolinskem zatrepu na nadmorski višini

med 1195 in 1265 m. Voda, ki izvira pod Slemenovo špico, pada tu preko 70 m visokega slapu.

Ali veš?

V Planici je kar 8 skakalnic – od najmanjših do letalnice s kritično točko pri 240 metrih.

Planiška letalnica, kakor imenujemo največjo skalnico, je bila zgrajena l. 1969 po načrtih bratov Vlada in Janeza Goriška in je njima tudi poimenovana.

V Planici so 28 krat postavili svetovni rekord v dolžini skokov oz. poletov, še 14 krat pa najdaljše skoke s padci ali dotikom.

Rekord letalnice je 252 in ga je l. 2019 postavil Japonec Ryoyu Kobayashi, leto prej pa je pri dolžini takratnega svetovnega rekorda 253,5 m Avstrijec Gregor Schlierenzauer podrsal z rokami.

Ob letalnici so l. 2015 postavili najstrmejši zip-line na svetu, dolg 556 m.

Največ obiskovalcev poletov v Planici je bilo l. 1985 in sicer okrog 150.000.

V Planico je bilo nekdanj možno priti tudi v vlakom. Leta 1870 so zgradili železniško progo od Ljubljane do Trbiža. Odsek med Jesenicami in Trbižem je bil dolg 28 km. Zadnjič je vlak do Planice oz. Rateč peljal 31. marca 1966. Danes je po delu nekdanje trase urejena kolesarska steza.

Didaktično vrednotenje pokrajine

Ob zapisanem naj poudarimo še nekaj možnosti, ki jih lahko v tej dolini izvedemo za namen pouka v šolah. Treba je poudariti, da je možnosti veliko, so pa odvisne tudi od tega, ali pouk poteka v razredu ali v obliki ekskurzije oz. terenskega dela. Ne glede na to je v prvi vrsti treba izpostaviti geografske posebnosti, kot so:

- geološka zgradba,
- ledeniško preoblikovana dolina,
- talna morena,
- melišča,
- jezerska kreda,
- ledeniški balvani,
- izvir Nadiže, slap Črne vode,
- pašnik Zelje,
- rastlinstvo, prst, živalstvo,
- kapelica Marije Pomagaj,
- Nordijski center Planica s skalicami,
- druge posebnosti, odvisne od ciljev pouka.

Posebnost je tudi (lokalno) podnebje, za kar imamo malo podatkov (najbližja meteorološka postaja je v Ratečah), a zanimale nas bi lahko

temperature, količina padavin (dež/sneg), razlike po dolinskem dnu, med dnem in pobočji, temperaturna inverzija, pobočni vetrovi ali še kakšna druga posebnost, kot znižana meja sneženja (Strle in Ogrin, 2016).

V podrobnosti se tu ne bomo spuščali, zato naj le predlagamo terensko-raziskovalno delo, kjer učenci oz. dijaki na terenu samem preučujejo obravnavano pokrajino in sami pridejo do ustreznih zaključkov. V podporo so sicer lahko tudi razni delovni listi za učence oz. dijake, a le, če ne preveč usmerjajo dela in so učenci oz. dijaki samo reševalci delovnega gradiva, ne pa, da tudi zbirajo gradivo, fotografijo, merijo (temperaturo zraka na različnih mestih, vode, naklon ...), ugotavljajo sestavo melišč in prsti, skicirajo (prerez doline, oblikovanost pobočij, gora ...) profil prsti, zlasti na spodnji del doline pa je nujno vključiti še družbeni pomen Nordijskega centra, turizem ipd. V pomoč delu na terenu je tudi vzpostavljena učna pot po desni strani doline (gledano navzgor po dolini) v dolžini niti ne 4 km.

Viri in literatura

- Blatnik, M., in Repe, B. (2012). Vegetacijski pasovi na meliščih v slovenskih Alpah. *Dela*, 37, 45–63. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-YQFIHP30>
- Kamra (8. 12. 2014). Koča v Planici z Jalovcem 2645 m. <https://www.kamra.si/mm-elementi/koca-v-planici-z-jalovcem-2643-m/>
- Kladnik, D. (1981). Melišča v Kamniško-Savinjskih Alpah. V S. Brinovec (ur.), *Gorenjska*. Referati in gradivo na 12. zborovanju slovenskih geografov v Kranju in na Bledu od 15. do 17. oktobra 1981 (str. 147–155). Geografsko društvo Slovenije.
- Kunaver, J. (2010). Poključka soteska, izjemna naravna znamenitost – lahko dostopen cilj šolske ekskurzije. *Geografija v šoli* 19(1), 22–32.
- Melik, A. (1955). Nekaj glacioloških opažanj iz zgornje Doline. *Geografski zbornik*, 3, 299–318. <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-20RG4RSV/69c54e22-4e18-4c01-95ea-f02351e5afad/PDF>
- Peršolja, B. (2. 4. 2015). Dolina z dvema imenoma. <https://www.gore-ljudje.si/Tags/dolina-z-dvema-imenoma>
- Planinska zveza Slovenije (2023). Planinski dom Tamar (1108 m). <https://www.pzs.si/koce.php?pid=11>

Najzgornejši del planiške doline, imenovan Kot ali Mali kot. V ozadju Jalovec z Ozebnikom in Jalovško škrbino.

Foto: Anton Polšak

- Strle, D., in Ogrin, M. (2016). Pojav znižane meje sneženja na območju doline Planice in Peči (Tromeje). *Dela*, 54, 101–118. <https://journals.uni-lj.si/Dela/article/view/dela.45.6.101-118>

Triglavski narodni park (b. d.). Planica, Tamar. <https://www.tnp.si/assets/Obiscite/Aktivnosti/Parkovne-pestoti/Dokumenti/Obcina-Kranjska-Gora-Planica-pot-po-dolini-SLO.pdf>

Planiške skakalnice.

Foto: Anton Polšak